

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

A Népdalok és mondák közköltészeti forrásai*

Erdélyi János munkásságát vizsgálva már az előző évtizedekben,¹ de különösen a bicentenáriumi emlékév tanulmányaiban² egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a *Népdalok és mondák* szerkesztői-szöveggondozói módszerei. A folklorisztika nézőpontjából Erdélyi kétségekívül határhelyzetben, egy hazánkban még épp csak bontakozó diszciplína keretében dolgozott, emiatt tehát amorfnak vagy esetlegesnek tűnhetnek a megoldásai. Egy másik hagyománytípus, a közköltészet írásos szöveggondozói szokásai felől nézve azonban kiforrott, magától értetődő eszközöket választott, amelyek e kontextusban is méltók a figyelemre. Tanulmányom tehát – kissé sarkítva – a sokfelől beküldött kéziratok populáris verskincsében összeolvadó népköltészet és közköltészet megörökítőjeként tekint Erdélyire.

Az első magyar népköltési antológia születése

Ohajtom pedig, szerezenek e dalok annyi örömet mindenkinek, mint szerzenek vala nekem, míg körülök fáradoztam, s terjedjenek el minél több kézbe palotátul gunyhóig, mert velök egy láncszemmel, egy köteléssel van több ismét a külön érdekek egyesítésére.³

Amikor Erdélyi János magára vállalta a magyar népköltészet sokáig legterjedelmesebb (s valljuk be: máig egyedülálló) antológiájának kiadását, jól tudta, mennyire összetett, ráadásul régóta halogatott feladat vár rá. A Kisfaludy Társaság nevében 1843–1844-ben

* A tanulmány az OTKA 104758. sz. pályázat és az MTA Bolyai János Ösztöndíj támogatásával készült.

- 1 Pl. K. POSONYI Erzsébet, *Erdélyi János és a népköltészet*, Ethnographia, 38(1927), 81–118 (I–II); 165–192 (III); GABORJÁK Ádám, *Nyomatás, tér, lezárás? (Paratextualitás és mediatizáltság Erdélyi János népdalgyűjteménye kapcsán) = A látható könyv: Tanulmányok az irodalmi medialitás történetéből*, szerk. HÁSZ-FEHÉR Katalin, Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2006 (klasszikus – magyar – irodalom – történet: Tanulmányok, 2), 277–316.
- 2 KÜLLÖS Imola, *Szikra? Fatörzs? Forrás?: Adatok Erdélyi János néphagyomány-felfogásához és népköltészet-ismertetéhez*, ItK, 118(2014), 595–610; GULYÁS Judit, *Erdélyi János meseértelmezéséről*, ItK, 118(2014), 629–653; ALMÁSI István, *19. századi kottás dalgyűjtemények tartalmi hasonlóságai és különbségei*, ItK, 118(2014), 654–660.
- 3 *Népdalok és mondák*, [1], a Kisfaludy-társaság megbízásából szerkeszti és kiadja ERDÉLYI János, Pest, Beimel József, 1846 (Magyar Népköltési Gyűjtemény; a továbbiakban: NM 1), XII. – A „palotátul gunyhóig” motívumot Erdélyi minden bizonnyal a Grimm fivérek mesegyűjteményéből kölcsönözte, vö. NAGY Ilona, *A Grimm testvérek mesegyűjteményéről*, Ethno-lore: Az MTA Néprajzi Kutatóintézete évkönyve, 24(2007), 3–50 (köszönöm a szerzőnek, hogy felhívta rá a figyelmemet).

több országos gyűjtőfelhívással fordult a magyar értelmiséghez, s a gyűjtők és beküldők lelkesedése folytán hamarosan jelentős kéziratok álltak rendelkezésre. Az előkészítés bő két évet vett igénybe, s a *Népdalok és mondák* első kötete 1846-ban hagyta el Beimel József pesti nyomdáját, a szerkesztő március 9-ére keltezett előszavával. November 20-ára már elkészült a második is, amely a következő évben látott napvilágot.

Az első kötet bevezetőjében Erdélyi röviden áttekinti a hasonló jellegű hazai kezdeményezéseket. Csak részben sorolja ide a váci *Énekes Gyűjteményt*, amely 1799 és 1823 között négy kiadást ért meg,⁴ hiszen ezt a zsebkönyvsorozatot vegyes dalköltészeti antológiának szánták, s jórészt műköltői alkotásokat közölt, szórványosan pedig a 18. század végi közköltészet emlékeit, főleg ivónótákat, inszurgensdalokat és csúfolókat. Az 1799-re datált első kötetet egyébként csak az 1803. évi, kombinált változat előszavából ismerte, amely gyűjtőfelhívást is tartalmaz, bár ennek eredményéről semmit sem tudunk.⁵ Erdélyi nem említi Kultsár István nagy hatású népdalközléseit (Hasznos Mulatságok, 1818–1828), sem Toldy Ferenc *Handbuchjának* népdalfejezetét (1828). A sárospataki kollégium hú fiaként viszont nagyra értékeli az ottani diákok által kiadott *Érzékeny és víg dalok* két edícióját (1826, 1834). Erdélyi ifjúkorának ez valóban a legjelentősebb ilyen vállalkozása volt – szerinte hetven „igazi” népdal szerepel az antológiában –, ám nem kapcsolódott hozzá se gyűjtőfelhívás, se tudományos koncepció; e kötetek szintén jószerével a korabeli népszerű irodalomból válogattak az énekelni vágyó diáktársaság igényei szerint. Erdélyi a ponyvák szerepét sem hallgatja el,⁶ s említést tesz Kecskeméthy Csapó Dániel *Dalfűzérkéjéről*, amely már az ő szerkesztői feladatainak időszakában, 1844 és 1846 között látott napvilágot, négy füzetben.⁷ A sorozat sikerét jelzi, hogy például Petőfi, aki szintén küldött Erdélyinek néhány népdalt, feltehetőleg azért húzta át az egyiket (*Nem anyától lettél*), mivel az épp akkor jelent meg Kecskeméthy Csapónál, a költő viszont igazi újdonságokkal akart hozzájárulni az országos gyűjtéshez.⁸

Mind az előszó, mind K. Posonyi Erzsébet⁹ és Pogány Péter¹⁰ tanulmányai többször utalnak rá, hogy Erdélyi János felhívásának volt hivatalos előzménye, s ekkor már rendelkezésre állt az Akadémián némi folklórszöveg-bázis. Bár Erdélyi nem említi az 1820-as évek végi első gyűjtési hullámot, amely John Bowring *Poetry of Magyars* (1830)

4 NM 1, V–VI.

5 Bővebben: Csörsz Rumen István, *Az első magyar lírai antológia: a váci Énekes Gyűjtemény (1799, 1801, 1803, 1823) = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 1*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2012, 141–178.

6 NM 1, V–VI.

7 *Uo.*, VII. A sorozatról bővebben: KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002 (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához, 3), 233–234.

8 Petőfi küldeménye már az I. kötethez rendelkezésre állt Erdélyinek, aki valószínűleg maga leltározta be 35. sorszámmal (régijelzet: MTAK RUI 8r 206/35; ma áthelyezve). KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008 (Osiris Monográfiák), 153; Csörsz Rumen István, *Pönögei Kis Pál, avagy Petőfi és a közköltészet = Ki vagyok én? Nem mondom meg: Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 203–226, itt: 212–213.

9 K. POSONYI, *i. m.*

10 POGÁNY Péter, *Az 1828 után és 1843-ig lejegyzett közdaltermés*, *Artes Populares: A Folklore Tanszék évkönyve*, 8(1982), 227–248.

című antológiájához szolgáltatott anyagot, de kétségtelen, hogy bizonyos források ennek jegyében keletkeztek, különösen Romy Károly György és gyűjtőkörének néhány kézírata.¹¹ Annál nagyobb hangsúlyt kap a Tudós Társaság 1832. szeptember 6. és 1833. október 1. közti gyűjtőakciója, amelyben különösen kiemeli Komárom és Esztergom vármegye buzgalmát.¹² A kötet tartalmát illetően ekkor még nem alakult ki egységes álláspont.¹³ Az akadémiai jegyzőkönyv-kivonat szerint a beérkezett anyagot áttekintő Vörösmarty és Toldy a következő elvekben állapodott meg:

Minden népdalgyűjtemény lehet v. a nép számára készülve, hogy annak ízlését és erkölcsét nemesbítse; v. a psychologus számára ki, az illetén eredeti néphangokból a nép characterét fogja elvonhatni. Amabba mehetnek 1. igazi s már a' nép közt divatozó népdalok, oly változtatásokkal, melyek a fennérintett kétféle célra szolgálhatnak;¹⁴ 2. mehetnek belé egyenesen írók által is, de hasonlólag a nép szellemében készült dalok, melyek közt, hogy a nemzeti erényekre s nemzeti hőstettekre is legyen figyelem, különösen óhajtható. A másodrendbeli gyűjteménybe kirekesztőleg a nép közt támadt dalok egész eredeti mivoltokban, csinosítás, nemesbítés nélkül közlendők.¹⁵

A Társaság az előbbi, tehát népdalok és népszerű dalok *együttes* közlését választotta. E koncepció jóval tágabb, mint a másik, szakfolklorisztikai, mai értelemben vett népköltési forráskiadás volna. S bár Horváth János hangsúlyozza, hogy az ifjú Erdélyi a népköltészetet saját valóságában akarta bemutatni a művelt közönség számára, voltaképp mégis megörökölte az összetett, nemcsak a paraszti folklórra korlátozódó repertoárt. Az ő sorsa tehát nem annyira a tervezőé, sokkal inkább az összegzőé, aki az összes előd tervét egy mederbe tereli, szintetizálja.

Az 1832-től beérkezett gyűjteményeket Pogány Döbrentei-hagyaték¹⁶ néven említi, bár ő csak az MTAK RUI 8r 206/177–216. számú forrásokat sorolja ide. Más utakon, de ekkor menekült meg az enyészettől Pálóczi Horváth Ádám *Ó és új mint-egy ötöd-félszáz énekek...* (1813) című kézírata,¹⁷ s ez idő tájt juthatott az Akadémia birtokába az 1832-ben elhunyt szombathelyi paptanár, Kresznerics Ferenc gyűjteménye (1788–1809) is.¹⁸

11 MTAK RUI 8r 206/172. sz. A forrásokról legújabbban: VOIGT Vilmos, *Romy Károly György magyar népdalai – John Bowring számára = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 1...*, i. m., 217–243.

12 NM 1, VI; K. POSONYI, i. m., 180.

13 Bővebben: PALÁDI KOVÁCS Attila, *Erdélyi János és a Magyar Tudós Társaság / Tudományos Akadémia*, ItK, 118(2014), 461–467.

14 A kézírásos jegyzőkönyv-kivonatban (MTAK RUI 8r 206/221) itt még ez is olvasható: „ugyan, mindazáltal a' nép szellemében tétettek, hogy a' nép által meg is kedveltethessenek”.

15 Az 1833. nov. 9.-én tartott IV. nagygyűlés 7. ülésének jegyzőkönyve, idézi K. POSONYI, i. m., 98–99.

16 Abban az értelemben hagyaték ez a forráskészlet, hogy Döbrentei Gábor 1835-ben lemondott akadémiai titoknoki címéről, s ezután már nem foglalkozott a népköltészet gyűjtésének szervezésével, hátrahagyva az általa korábban elrendezett kéziratokat.

17 Bővebben: *Ötödfélszáz énekek: Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből*, s. a. r. BARTHA Dénes, Kiss József, Bp., Akadémiai, 1953, 22–24.

18 POGÁNY, i. m., 228. Vö. *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, 2., bőv. kiad., s. a. r. STOLL Béla, Bp., Balassi, 2002 (a továbbiakban: STOLL + tételszám), 399. sz.

A Kisfaludy Társaság 1843. december 2-ai felhívása valóban országos ügyé tette a népköltészet iránti érdeklődést. A Társaság egyúttal kérte az Akadémia együttműködését is, „hogy a levéltárban letett gyűjteményeket használatra kiadni méltóztatnék”.¹⁹ A megújult vállalkozás élére Erdélyi János került, s rá hárult a feladat, hogy áttekintse a régebben is újonnan bekerült kéziratokat, s válogasson belőlük, de „szorosan ragaszkodva azon elvhez, hogy a dalok úgy kerüljenek világ elé, mint jellemző valóságukban a nép között élnek”.²⁰

Az I. kötet előszavában Erdélyi felsorolja a Kisfaludy Társasághoz eljuttatott kéziratok beküldőit 1–51-ig, majd 64–95-ig. Elkülöníti az 52–63. tételek csoportját, amely „A m. tudós társaság XV-ik nagygyűlése rendelkezéséből ennek levéltárából használatra” engedtetett át; ezek tehát az 1832–1833-ban beérkezett gyűjtemények, köztük Udvardy János, Mindszenty Dániel, Mátray Gábor, Schedel [Toldy] Ferenc²¹ és mások kéziratjai; szép számmal akadnak hangjegyes források is. A 49. tétel Döbrentei Gábortól származik (nem a saját gyűjtése), de Erdélyi külön jegyzetben hangsúlyozza, hogy ezt csak a szerkesztés lezárásakor kapta kézhez, így egyelőre nem használhatta fel.²² Ezzel áttételesen arra utal, hogy a többi forrást viszont igen, s ezekből valóban válogatott szövegeket az első kötethez, majd a másodikhoz is. A szerkesztő meleg hangon mond köszönetet az ország minden vidékéről származó beküldőknek, illetve egy nevét elhallgató hazafi barátnak, aki anyagi támogatást nyújtott ahhoz, hogy ha nem is a teljes beérkezett szövegekincs, de legalább egy 30 ívnyi válogatás napvilágot láthasson.²³ Mindazonáltal óvatosan fogalmaz: sehol sem nevezi *első kötetnek* a megjelent antológiát. A siker nyomán mégis elnyerte a további támogatást, s háromnegyed év múlva készen állt a következő kötet anyaga is („Igy huzta maga után az első kötet a másodikat”),²⁴ amely 1847-ben hagyta el a sajtót. Az impozáns forráslista a II. kötetben (1847) tovább bővült. Az előszóban Erdélyi immár a 96–156. sorszámú tételek²⁵ beküldőinek mond köszönetet, akik továbbra is változatosan képviselik Magyarország és Erdély régióit. A felsorolás élére a kötet pesti nyomdászának, Magyar Mihálynak 10 tételes kis gyűjteménye került – nyilván gesztusképp. A függelékben *A dalok vidékei* címmel az I–II.

19 NM 1, VII. Az egyeztetés részleteiről lásd PALÁDI KOVÁCS, *i. m.*

20 NM 1, VII.

21 E helyütt helyesbítenem kell korábbi tanulmányom egyik megállapítását, mely szerint a gyűjtemény Toldy személyes küldeményeként került volna Erdélyihez. Noha Toldy nyilván tudott a források átengedéséről, de a kéziratköteg már az 1830-as években az Akadémiára került, így nem kellett részt vállalnia a közvetítésben. Forráskiadása: Csörsz Rumen István, *Toldy Ferenc küldeménye Erdélyi János Népdalok és mondák című kötetéhez = Építés a kőfejtőben – Architect in the Quarry: Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára – Studies Presented to Péter Dávidházi On His Sixtieth Birthday*, szerk. / ed. HITES Sándor, TÖRÖK Zsuzsa, Bp., rec.iti, 2010, 321–343.

22 NM 1, IX.

23 *Uo.*, XI. Mint T. Erdélyi Ilona kiderítette, Ferenczi Lajos pesti ügyvéd hitelezte meg a költségeket (bővebben, hivatkozásokkal lásd PALÁDI KOVÁCS, *i. m.*).

24 *Népdalok és mondák: Második kötet*, a Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja ERDÉLYI János, Pest, Magyar Mihály, 1847 (Magyar Népköltési Gyűjtemény; a továbbiakban: NM 2), VI.

25 *Uo.*, VI–VIII.

kötet szövegeinek gyűjtési helyei olvashatók (értsd: ahol a beküldők hallhatták őket²⁶), illetve Erdélyi János egyik alpműve, a *Népdalköltészetünkről* szóló esztétikai-poétikai összefoglalás.²⁷ A III. kötet (1848) bevezetője immár arról tudósít, hogy „be van fejezve az első folyam, vagyis az, melly az időnkénti beküldésekből, ugy a hogy összeállítva, kiadathatót”²⁸ – tehát elfogytak a beküldött és kiaknázható források. Az újdonságok listája valóban szűkebb: a 157–176. tételt tartalmazza, közte néhány kölcsön kapott kéziratral, amelyek sorsáról azóta sem tudunk.²⁹ Itt is találunk azonban a korábban beküldött kéziratok repertoárjából néhány „tartalékolt” darabot, az előzményekhez képest pedig nagyobb terjedelmet kaptak a mesék.³⁰ A listák adatait és a feltételezhetően átnézett további kéziratok gyűjtemények anyagát összegezve legalább 10 000 szöveg alkotta az 1392 népköltési alkotást közlő antológia hátszágát.

A roppant szövegbank még jobban megemeli a vállalkozás rangját és hitelét. Ne feledjük: a váci és sárospataki antológiák forrásbázisáról egyáltalán nincsenek adataink. Az intézményi háttér nélkül (pontosabban: egyszemélyes intézményként) dolgozó Kultsár István felhívásainak sem ismerjük konkrét eredményét, vagy akár egyetlen beérkezett forrását, csupán a „köznapi dall”-okat, amelyeket itt-ott áttulizált, s 1818-tól a Hasznos Multságok hasábjain közölt.³¹ Források híján csak találgathatjuk, Kultsár mi-ből válogatott, mit mellőzött, s mihez képest alakította ki a reformkori népdal kánonképes arculatát. Erdélyi szöveggondozói és szerkesztői-kompilatori módszere viszont, bár igencsak időigényesen, de jórészt felfejthető, ha összevetjük a kiadott népdalokat a beküldött forrásokból kikereshető ősváltozataikkal.

Gyűjtők és gyűjtemények

Az 1832-es és 1844-es gyűjtőfelhívásra beérkezett források igen sokfélék, semmiképp sem tekinthetjük őket egységesnek. Többnyire nem rendszeres *gyűjtés*, sokkal inkább *gyűjtögetés* eredményeképp, gyakran pedig emlékezetből lejegyezve születtek. Még a valóban paraszti adatközlőket feltételező forrásokból is csak annyit tudunk meg, mint hogy a beküldők „a nép szájáról”, „változtatás nélkül” írták le a szövegeket. A gyűjtés helyét és idejét azonban szinte sosem adják meg, az adatközlők személyéről vagy

26 Az egyik első küldeményben írja az összeíró érsekújvári professzor: „A¹ hely és évszám mutatja: hol hallottam a’ dalt először, és mikor?” *Piry Czirjék küldeménye* (1844) MTAK RUI 8r 206/3, 2a. A legkorábbi évszám: 1834. Folytatást is ígért, de végül nem küldött, pedig, mint írja, „bordalok ’s vitézi énekek is hallhatók imitt amott”. *Uo.*, 1b.

27 NM 2, 371–478. Később *A magyar népdalok* címmel is publikálta, e változat 1–2. fejezetének modern kiadása: *Erdélyi János válogatott művei*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Szépirodalmi, 1986 (Magyar Remekírók), 69–120.

28 *Népdalok és mondák: Harmadik kötet*, a Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja ERDÉLYI János, Pest, Beimel József, 1848 (Magyar Népköltési Gyűjtemény; a továbbiakban: NM 3), V.

29 *Uo.*, VI.

30 A műfajcsoport jelenlétéről, arányairól és textológiai tanúságairól bővebben: GULYÁS, *i. m.*

31 Bővebben: Csörsz Rumen István, *Kultsár István és a Hasznos Multságok „köznapi dall”-ai (1818–1828) = Doromb: Közköltészeti tanulmányok*, 2, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2013, 143–204.

koráról sincsenek konkrét adataink. Márpedig ennek komoly jelentősége lenne egy-egy szövegcsalád datálását, szociokulturális kereteit illetően. Aligha lehet pontosan megítélni a szájhagyományhoz való viszonyukat, a hitelesség mértékét. Annál beszédesebb, hogy szinte minden forrás őríz népszínmű-dalokat, amelyek a társadalmi csoportok és régiók közti új kulturális csatorna fontosságára és kiegyenlítő hatására utalnak.³² Erdélyi tehát – az elsődleges vagy másodlagos orálitáson túl – jórészt *írásban explicitálódó* szövegeket kapott kézhez, amelyek magukon viselték a lejegyzéssel vagy másolással együtt járó stíláriskompozíciós beavatkozások nyomait.

Már Stoll Béla felhívta a figyelmet arra, hogy mind az 1830-as évekbeli, mind a későbbi küldemények egy része sokkal inkább primer közköltési forrás, mint népköltési gyűjtés.³³ Demjén Sámuel gyűjteményét³⁴ feltehetőleg egy sárospataki diákmelodiáriumból másolták, benne a sok évtizede használt korális hangjegyekkel; a *Fejér–Gönczy-melodiárium*³⁵ viszont nem is másolat, hanem eredeti forrás 1800 tájáról. Henczy József kézírata³⁶ egy sümegi gazdatiszt verskincsét őrzi, az 1786-ban született Vasdinnyey Péter füzete³⁷ pedig egy zalai köznemesi családot (Erdélyi innen emelte be a III. kötetbe a *Hogyha tudnád, mért szeretlek* kezdetű dalt).³⁸ Ráth Károly jóvoltából maradt ránk egy többnyelvű énekeskönyv a Napóleon-korból, az itt feljegyzett katonapanaszokból Erdélyi többet is kiadott.³⁹ A beküldő rokonságban állt Rát Mátyással, Révai Miklós 1782. évi felhívásának közreadójával – nem kizárt, hogy ez a kézirat tőle (vagy egy Révaival kapcsolatban álló személytől) került a tudós utódokhoz.

Tanulmányosok Kecskeméthy Csapó Dániel gyűjteményei is (1827–1830⁴⁰ és 1830–1832⁴¹), aki 12 évvel később adta ki első *Dalfüzérkéjét*, ám ezt nem a saját korábbi kézírataiból válogatta, mivel ezekben sokkal több köz- és műköltészet van – a Társaság felhívását viszont úgy értelmezte, hogy bármilyen közkézen forgó verseket be szabad küldeni. Kiemelkedően fontosak Nagy Iván küldeményei,⁴² aki édesapja, Nagy Ferenc nógrádi birtokos-levéltáros 1800 körüli gyöngyösi kézírataiból tallózgatott, s mivel némelyik eredeti forrás elkallódott, csak innen ismerjük szövegeit, akár csak azokat, amelyeket Fábíán Gábor aradi táblabíró-helytörténész másolt ki 1810 táján keletkezett pápai daloskönyvéből.⁴³

Kelecsényi József Nyitráról küldött be dalokat, amelyeket kétségkívül az 1790-es évekre datált *Cantillena* – *Énekek* – *Pesnicky* című kéziratból másolt, elvegyítve saját

32 KERÉNYI, *Pest vármegye...*, i. m., 241–242.

33 STOLL, i. m., 7–8.

34 STOLL 844. sz.

35 STOLL 566. sz.

36 STOLL 774. sz.

37 STOLL 513. sz.

38 NM 3, 91. sz.

39 MTAK RUI 8r 206/140. (STOLL 504. sz.) Innen idézi pl. *A katonák masíroznak* kezdetű dalt (NM 3, 236. sz.).

40 MTAK RUI 8r 206/55/a. (STOLL 744. sz.)

41 MTAK RUI 8r 206/55/b. (STOLL 768. sz.)

42 Pl. MTAK RUI 8r 206/159/b (STOLL 235. sz.); 206/90/a–b stb.

43 MTAK RUI 8r 206/98 (STOLL 612. sz.).

helybeli dalkincsével,⁴⁴ s amelyek egy másik egykorú kéziratában, a *Mulattatók Tárában* (1832–1840) is szerepelnek.⁴⁵ Horovicz Fülöp magyar–latin–szlovák–német versgyűjteménye szintén a Felvidékről való, bár megeshet, hogy ő csak közvetítő volt, s az összeíró akár az ifjú Kelecsényi József is lehet.

Némelyik kézirat eleve antológiának készült, mint például Mindszenty Dániel *Nemzeti Dalgyűjteménye* (1832), korábbi kéziratok, ponyvák és folyóiratokban kiadott népdalok nyomán. Az összeíró két változatban is ránk hagyta bevezető tanulmányát, s nem rejtí véka alá, hogy a népdalokra korlátozódó gyűjtést épp azok illékony volta miatt nem látja kivitelezhetőnek:

Magyar poezis kézi könyvének tudós kiadóji népdalok alatt csak azokat akarják érteni, mellyek közvetlen a' nép alosztályátul vevék eredetöket. Ezeknek gyűjtögetése valóban terhes; mert a' nép' dalosai valamint rögtön alkotnak rímet, vagy dalt, úgy el is felejtik, vagy máskor egészen megváltoztatják, vagy csak némely kitételeit. Vélekedésem szerint lehetne tán a' népdalok sorába – nemzeti dalok gyanánt – azokat is állítani, mellyek a' míveltebb felekezett vígadalmi köreibe mintegy közakarattal felvétettek. [...] ⁴⁶

A' szétszórt népdal-töredékeket, a' mennyire lehetett, kerekded egészszé olvasztám különösen figyelvén a' gondolatra, és szótag-mennyiségre. ⁴⁷

Mint Dugonics a' példabeszédeket, úgy én a' népdalokat különbféle vidékű lakosok közt szedegetém. Gömör, Torna, Abauj, Zemplín, Szabolcs, Bihar, Heves Vármegyékben vala alkalmam hosszabb üdeig mulatni, 's a' népet különböző viszonzatokban láthatni; Pest, Veszprém 's néhány más Megyéből érdemes hazafiakkal öszvejövén a' tájjokbeli danáikat lekótázás végett magamnak elénekelni kikértem. ⁴⁸

Mindszenty gyűjteményének első fejezete ezért egyszerre tartalmaz népdalokat és népies műdalokat, a második jórészt anonimmá vált műköltői és közköltészeti alkotásokat, a harmadik pedig csakis minőségi műköltészetet, majd függelékként a szerencsére megmaradt kottákat. ⁴⁹ Az affinitás kérdésére is kitér:

Azon, kérem, meg ne ütközzék senki, hogy némelly dalt máskép hallott valamivel, vagy verseit máskép olvasta, mint a' hogy itt találtatnak. Kezemben volt számos írott dalgyűjtemény, 's igen sok verset találtam magam is, melly minden kéziratban különböző alakban jött-elő. Hazánkban az eféle dalfüzérekkel főképp az Ifjak szokták megtisztelni Kedveseiket, 's ahoz képest a' mint valamellyik élénkebb színekkel 's lángolóbb ecsettel öngerjedelmét festeni képes, a' dal értelmét a' szerint módosítja, itt-ott megmá-

44 *Magyar Nép Dalok és Világi Énekek*, MTAK RUI 8r 206/63. A *Cantillanae* leírása: STOLL 452. sz.

45 OSZK Oct. Hung. 497; STOLL 783. sz.

46 MTAK RUI 8r 206/56, 17a–b.

47 *Uo.*, 19a; a *Hasznos Mulatságokban* is megjelent szövegek adják példáit.

48 MTAK RUI 8r 206/56/a, 3a. A fontos előszót Kodály nyomán KÜLLÖs Imola is idézi, *i. m.*, 599.

49 A gyűjtemény zenei jelentőségéről: PAKSA Katalin, *Magyar népzenekelet a 19. században*, Bp., MTA ZTI, 1988 (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténehez, 9), 22–23; MIHÁLTZNÉ TARI Lujza, *Kézírtos kottás gyűjtemények a XIX. század első felében*, kandidátusi disszertáció (kézirat), Bp., 1993, 86–89.

sítja, megrövidíti vagy megtoldja. gyakran hölgyeink is némi tetszetes változatokkal kiirogatnak sok dalt magoknak; – innen van a' külömbözés!⁵⁰

Másutt a kompozíciós kérdéseket, a haladványosságot taglalja, elsősorban a közköltési eredetű párbeszéd dalokra hivatkozva:

Az alnépnél szó szüli a' gondolatot, nem viszont gondolat a' szót; azért többnyire az előbbi strófáinak utószava vagy képzete a' következő strófában más képzetet állít-elő, mely gyakran semmi kapcsolatban nem áll az előbbenivel, mint ezekben: Csak azért szeretem a' magyar menyecskét 's a' t. [: I. R. 5. sz. :] Megint azt is vehetni-észre, hogy a' magyar népdalok legtöbbször úgy készülnek, mintha kettős beszélgetést ábrázolnának, vagy egy előre-bocsátott kérdésre a' további sorok feleletül szolgálnának mind végig.⁵¹

Mindezek közvetlenül hatottak Erdélyi szemléletére és módszereire is. Beküldőinek poétikai megjegyzéseit általában komolyan vette, tanulmányaiban is gyakran (esetenként hallgatólágoosan) idézte álláspontjukat a népköltészet természetéről, gyermekjátékok vagy népszokások forgatókönyvéről.

A ponyvákat az I. kötet előszaván túl Erdélyi a *Népdalköltészetünkől* írt tanulmányban is megemlíti, ahol a Mohács-émlékdal ponyvai eredetéről tudósít. A beküldők is gyakran fordultak e forrástípushoz. Pintér Endre szó szerint idézi a *Szüz leányok dallai* című 18. századi ponyvát,⁵² Kelecsényi József pedig egész listát közöl az általa ismert ponyvákról.⁵³ Láthatólag 40–50 éves kiadványok is közkezen forogtak még.

Az 1840-es évekbeli anyagot sem tarthatjuk precíz, tudatos népdalgyűjtés eredményének, bár sokaknál megjelenik az élő hagyományból való gyűjtés szándéka. Ennek ellenére nem ritkán feltételezhetjük, hogy korábbi kéziratokat és ponyvákat is gyakran lemásoltak a megjelölt faluban vagy vidéken. A perkátai Molnár József IV. füzeté kétségkívül korábbi közköltési források énekeit örökíti tovább. Desseffy Virginia némelyik „valódi népdal”-t a Hasznos Mulatságokból írta ki: „Az itt közlöttek közzül is némelyik onnan van ki-irva, de nagyobb részét magam hallám dallani a' köznéptől.”⁵⁴ Bigelbauer Károly budai kegyesrendi tanár egy teljes füzetnyi (jelöletlen) válogatást küldött a Hasznos Mulatságok „köznapi dall”-aiból, egészen az 1830-as évekig.⁵⁵ Pesty Frigyes így nyilatkozik: „a mit tehát a jelen öt csatolmányban gyűjtöttem, részint régi irományokbul, részint katonáktól vettem, kiknek toborzási helyük Bihar, Szabolcs, és Szatmár vidékén van. Kisebb részét csak közvetlen hallásból [!] leirtam [...]”⁵⁶ Zerpák

50 MTAK RUI 8r 206/56, 19b–20a. Idézi K. POSONYI, *i. m.*, 183.

51 MTAK RUI 8r 206/56, 16a.

52 MTAK RUI 8r 206/40; a gyűjtemény zöme vegyes közköltési és ponyvaszöveg.

53 MTAK RUI 8r 206/26, 43a–b.

54 MTAK RUI 8r 206/6, 1b.

55 MTAK RUI 8r 206/136, 1. füzet: *DALOK*.

56 MTAK RUI 8r 206/119, levél. Pesty ugyanitt javasolja a magyar közmondások gyűjtését (a javaslat Erdélyi tetszését is elnyerte: piros ceruzás kiemelést kapott), továbbá a cigány folklórral való beható foglalkozást, szó- és mesegyűjtést.

Antal Fertődszéplakon „részint a’ nép’ ajakáról, részint helybeli dalos könyvekből” szedegette egyik küldeményét, benne Faludi-versekkel és sok közköltészeti alkotással.⁵⁷ Mártonffy Ignác (Domony) „egy néhány régi, még tanuló koromban öszve szedett dalokat” küldött.⁵⁸ Kelecsényi Pál az egyik kézirat íráshibáját is megjegyzeteli – vaks helyett *vaksot* olvasott –, máskor pedig a forrás frivol szavai miatt mentegeti magát: „»Pater-Christiannak valamint estvéli ugy reggeli elmélkedesei« (Illyféle czime van ezen dalnak-azon régib gyűjteménybe mellyből leírák – Korán sem az én vétkem)”. Az egyházas cím ugyanis a *Mikor baszik a remete, reszket a szakállya* kezdetű trágár dalhoz járul...⁵⁹

A megjelenő kötetből kimaradtak a lokális balladák és egyéb, csak az adott kisközségben értelmezhető szövegek. Érdekes azonban, hogy ezek hitelére szinte minden beküldő felhívta a figyelmet, sőt ilyenkor kivételesen megnevezték az adatközlőket, a versek vagy parafrázisok költőit. Szathmáry Károly igen fájjalja, hogy „egy hódmezővásárhelyi paraszt embernek, – kit »nótafa« néven ismer a’ köznép, – közajkon forgó számos dalait, szerzőjőktől semmikép megnem kaphatá”, jóllehet ezek közölve „valódi gyöngyei leendenek népköltészetünknek”.⁶⁰ A perkátai Molnár József maga is versfara-gó volt, még a népdalgyűjtésről is lekörmölt egy zsánerversikét.⁶¹ Bán Miklós andornaki földművelőtől és gyakorlott násznagytól egy menyasszony-búcsúztatót jegyzett le va-laki (talán egy egri kispap).⁶² Szintén ilyen adalék a *Som-Berényi malom bucsuztatója Pap József pórtól*.⁶³ Ugyanitt olvashatunk egy verses anekdotát a törökök elrejtett kincsét kereső falusiakról, 1824. december 5-ei dátummal.⁶⁴ A *Megöltek egy legényt* kezdetű, már ekkor közismert ballada helyi parafrázisát *Megöltek egy leányt* kezdettel „Készítette nemes Ihász Anna Dörben vak leány”.⁶⁵ Ez a kézirat a nyugat-dunántúli Gicz Jankóról szóló, szerencsére jegyzetekkel ellátott dalokat is őriz, de másutt éppígy felbukkannak Geszten Jóska szabolcsi betyár, vagy baranyai rablók (Szávits Milos, Bencze Pista), ille-tőleg Gyuri Bandi, Német Pál vagy az erdélyi Balog Józsi⁶⁶ sorsáról szóló, gyakran szin-tén kommentált darabok. A *Minapában hogy kimentem az erdőre fát lopni* kezdetű tolvaj-zsánerről Mindszenty Dániel teljes bizonyossággal állítja: „Az egész dolog Zempl[én].

57 MTAK RUI 8r 206/158, kísérőlevél.

58 MTAK RUI 8r 206/142, levél.

59 MTAK RUI 8r 206/92, 14a.

60 MTAK RUI 8r 206/102, 9a.

61 MTAK RUI 8r 206/119, levél. Mint a versikéből megtudjuk, a derék mesterember magára vállalta, hogy diktálás nyomán a többiek dalkincsét is rögzíti. Idézi K. POSONYI, *i. m.*, 181.

62 MTAK RUI 8r 206/121.

63 *Zerpák Antal felsőireghi gyűjtése*, MTAK RUI 8r 206/30, 19a–20a.

64 „Jer Panna menjünk el a’ pinczébe / Matuza Jósefné szőlejebe / Ott van egy pincze, nincsen kilincse, / Ott van a’ Töröknek a’ sok kincse”. *Uo.*, 15a–b.

65 *Pintér Endre gyűjteménye*, II. rész (Csorna, 1840), MTAK RUI 8r 206/40, 343. Érdekes, hogy később, cseleji bujdosása idején maga Erdélyi is gyűjtött egy vak szlovák leánytól, vö. KÜLLÖS, *i. m.*, 604.

66 Különösen fontos az MTAK RUI 8r 206/123. jelzetű gyűjtemény (Nagy Lajos szilágysomlyói áldozópap és tanár küldeménye), amelyből megtudjuk, hogy a verset Szántó Ferenc írta 1829-ben, s részletes jegyzetek segítik a megértést. Bővebben: Olosz Katalin, *A százötven éves Népdalok és mondák székelyföldi anyaga és gyűjtői*, Ethnographia, 109(1998), 285–297.

v[ár]megyébe kebelezett B* nevű helységben történt. Személy szerint ismérem azokat, kikről e' versezet szól.⁶⁷ (Ez talán mégsem több egy helyi értelmezésnél: a szöveg ekkor már legalább húsz éve közkézen forgott egész Magyarországon.) A kötetekben ugyancsak hiába keressük a nagy számú kortesdalt és -beszédet, amelyeket az egész ország területéről küldtek be a Dél-Alföldről Zobor-vidékig.⁶⁸

A valóban népdalszerű, de tudomásunk szerint inkább közköltészetként terjedő dalok közé számtalan műköltői alkotás is vegyült. Némelyiküket, mint Mindszenty utal rá, valóban széles körben énekelték.⁶⁹ A régebbi költők újramásolt (máskor a szerzőkkel egykorú forrásokból „leporolt”) versein, Faludi, Csokonai, Pálóczi Horváth Ádám, Kisfaludy Károly dalain túl a bontakozó irodalmi népiesség képviselőit is megtaláljuk Czuczor Gergelytől Vitkovics Mihályon át egészen Petőfiig: a *Hortobágyi kocsmárosné, galambom...* a Kunságban és Veszprém megyében egyaránt felbukkant, *A virágnak megtiltani nem lehet...* pedig Erdélyből is előkerült. A gyűjtők néha megpróbálták kiszűrni ezeket. Szöllősy István váci piarista, aki „részint N. Károly, részint Székes-Fehérvár, Veszprém, Vác, Kecskemét vidékein” gyűjtögetett, így ír:

Mi ezen dalokat illeti vannak ugyan nehányak mellyekről magamnak is gyanum van, hogy néptől vagy költő[i]nktőliek-e, mert hányat dalol a pór, melly a régi sőt az újabb költőknél is feltalálható, s kevésnek van olly alkalmá, vagy ideje, hogy minden költőnk művein átfusson kipuhatólása végett, mivel tehát minden buvárkodásom daczára sem leltem föl egyet sem valamelly általam ismert költőnkénél, azért bátor voltam ide sorozni [...].⁷⁰

Pintér Endre gyűjtésébe a népdalok mellé Pálóczi Horváth Ádám közismert *Leány ABC*-je is odafért:

Vannak e nyalábkában sikamosak és két értelműek ugyan; de van még egy 25 versszakból álló és „*Ollyanok mast mind a leányok*” kezdődő igen csintalan dal; azonban fölösleges talpra esett gondolatok vannak benne kifejtve, és ezt a dalt a többiek sorába nem iktatom, hanem amugy különösen leírottat Tekintetességednek elküldöm, mellyet még pőregatyás diák koromban Zala megyében néhány uraságtól dalolni hallottam szüretkor és gesztenye szedéskor. Remélem kikerülöm a megítéltetést.⁷¹

Szeberényi Lajos péceli-maglódi gyűjtésének egyik darabját (*A ló is, míg paripa, se-*

67 Mindszenty Dániel: *Nemzeti Dalgyűjtemény* (1832), MTAK RUI 8r 206/56, 7b.

68 A poétikai szempontból kevésbé értékes, ám művelődéstörténeti adalékaik miatt mégis nélkülözhetetlen kortesversek kutatását legutóbb BUDA Attila kezdeményezte: *A mecenatúra politikai térnyerése: célkeresztben a kortesdal = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2...*, i. m., 271–286.

69 Erdélyi maga is két fő csoportra osztotta a népdalokat: „tulajdonképpeniekre” és „kölcsonzöttekre”. Bővebben: K. POSONYI, i. m., 167.

70 MTAK RUI 8r 206/109, 1a.

71 *Pintér Endre gyűjteményének folytatása* (Csorna, 1844), MTAK RUI 8r 206/17, 1a. Az eredeti, sikamlós részletekben bővelkedő dal cenzúrázatlan kiadása: *Énekes Poézis: Válogatás Pálóczi Horváth Ádám Ötödfélszáz énekek című 1813. évi kéziratosa dalgyűjteményéből*, s. a. r. KATONA Tamás, jegyz. KÜLLÖS Imola, DOMOKOS Mária, Bp., Magyar Helikon, 1979, 275–279.

lyemnyereg alatt jár) szintén távoli emlékeiből vetette papírra: „E dalt több évek előtt hallván a pozsoni tanulóktól, emlékezetemben csak az első verset tartám meg egészen, a másodiknak pedig ott közlött töredékeit.”⁷² Valóban kipontozta a 2. strófát, hiszen ő nem tudta egészen – szemben az egykori éneklőkkel. Ki hát akkor az adatközlő...? Pintér Endre levelét idézve Gaborják Ádám is hangsúlyozza a paradoxont: a beküldők gyakran csonkának érezhették beküldött népdalokat – az írott szöveg ideája felől –, ám azzal is tisztában voltak, hogy a nép ilyenkor az előadás eszközeivel (ismétlések, zenei eszközök) teszi teljessé a szöveget, vagyis a lejegyzett változat sosem az élő népköltési alkotás tükré, csupán egyik rétegéé.⁷³

Akadnak azért valóban faluhelyen feljegyzett (vagy így aposztrofált) szövegek is. A sokféle anyagot mozgató Kelecsényi József például a *Bors Jankó* jegyzeteként így ír: „E Baracska népmondát hallám egy öregtől.”⁷⁴ Békásy József az erdélyi és palóc nyelvjáráásra is ügyelt: „Szemeim előtt tartván a’ beszédmódot, kéntelen vagyok a’ kiejtést saját eredetiségében kitenni.”⁷⁵ Néha a szöveghagyomány időbeli változásairól is tudósítanak. Dessewffy Virginia sokszor ad magyarázó jegyzeteket a beküldött dalokhoz; tőle tudjuk, hogy a *Némelyek azt mondják, hogy Dunán túl* kezdetű szatirikus dalt, amelyet a 18. században a törzsökös alföldi és az asszimilálódó dunántúli magyarok nyelvi vetélkedéseként szedtek rímbe,⁷⁶ 1840 táján már csak a gyerekek éneklék Szabolcsban. A *Kalapom szememre vágom* kezdetű verbunkos nótát „Szerdahelyi színésztől tanultam, ő tán jobban tudja a’ textust” – a vers végén a dallam eltérő használatára és Bartay-féle kiadására is utal.⁷⁷ Bárány Ágoston Nagybecskerekéről egy sorozatnyi, „részint még a’ nép ajkán élő, részint már kihalt népdalt” küldött.⁷⁸

Udvardy János földmérő, levelező tag 1832-ben elkészült gyűjteménye „Leginkább a’ pór ifúság szájából feljegyezgetve”, komoly előszóval került a Tudós Társasághoz. A bevezetőben ő is inkább a dallamokra helyezi a hangsúlyt: „Engem, mondom a’ vers nem annyira érdekel, mint a’ nótája, – ezeket kellene hát minden vármegyében öszve szedni és gyűjteményünkben fenntartani [...]. – Mennyit nem adnánk most 1 nótáért Árpád idejéből?”⁷⁹ – Ez utóbbi mondatát Erdélyi is átvette a *Népdalköltészetünkről* egyik gondolatmenetébe.

Külön figyelmet érdemel néhány muzeális értékű, jórészt máshol őrzött forrás, amelyekből további közköltési szövegek kerültek be az antológiába. Már Jankovich Miklós lemásoltatta azt az 1779-es felvidéki kéziratot, amelyet ma *Erdélyi-énekeskönyvnek* nevezünk.⁸⁰ Szintén a közreadó látókörében volt egy Sárospatakon őrzött

72 MTAK RUI 8r 206/28, 5a, a vers: 5a–b.

73 GABORJÁK, i. m., 315.

74 MTAK RUI 8r 206/26, 44a–48b.

75 MTAK RUI 8r 206/75, 1b.

76 A Csokonai által is megidézett szövegcsaládról bővebben: *Közköltészet 1: Mulattatók*, s. a. r. KÜLLŐS Imola, mts. Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4), 117. sz. és jegyzetei.

77 MTAK RUI 8r 206/70, 23b–24a.

78 MTAK RUI 8r 206/101, levél.

79 MTAK RUI 8r 206/52, 8b.

80 STOLL 332. sz.

26. A katonák föl állításáról. 107.
Ért. III.
116.
122. évi.
I. 270.

1. Meg boldult a világ, jegyverben az ország, elmult
már az békefej, kímélő jók ellenség, újra vették kora
tyok, nagy hatalmas országok, úri neltörzök.

2. Legény Magyar ország is, táncosát újja, mest föléje
kiselymki háborban jóvátja, kéjjül minden várnagye!
ez ország nagyot néje, mest kintelen vele.

3. Katonát ad nevesej, bajdnt a gazonyes, mindenkes
Salyosyan nyonya az nagy mély, lovat zabuját kasa-
bok, bágora paltallert, mind kéjének minden.

4. Baslakodik a bankodik, az gorda magában, nagy kintelen
köteleten, nyul az adájában, eli neji eszényet, hám-
lalya a költözöt régi keszományát.

5. Gyakorta gyűltek egyben, hám gyűlésében, jörelkednek
egymással, nagy sok egy, sok más helyben, maj? időtökben
is kapnak, enyiten kintelodnak, a hazagban vannak.

Erdélyi János, a szöveggazda

A Népdalok és mondák közköltészeties karakterének csupán egyik oka, hogy sok közköltészeti eredetű – bár népies jellegű – alkotást közölt. A korabeli népdalfogalomba minden belefért, ami szélesebb körben (nem feltétlenül falun) ismert és népszerű volt: jóformán a közköltészet egészét ide sorolhatjuk. Mai fogalmaink szerint már a gyűjtőfelhívás sem korlátozódott a paraszti szájhagyományra, s mint láthattuk, a beküldők a valódi népköltési alkotásokat is saját, közköltészeties módszereikkel rögzítették. A szövegek és dallamok összegyűjtésekor ők ugyanúgy szöveggazdaként⁸² munkálkodtak, mint amikor önmaguknak írtak össze egy versfüzetet. A hitelesség alapja, hogy valamilyen mértékben személyesen ismerték az adott alkotásokat – vagy önmaguk is énekelték azokat, vagy saját fülükkel hallották valakitől. A hagyománylanc logikája szerint sajátjukká tették, lejegyezték a szöveget (emlékezetből vagy talán helyben, tollbamondással). Ez feljogosította őket a szerkesztői, szöveggondozói tennivalókra: spontán módon belejavítottak a dalokba, ahogy más, számukra megszokott közköltészeti alkotásba. Ennek mértéke műfajonként változó lehet; nyilván könnyebben változtattak az általuk is ismert, kontaminált szerelmi dalfüzérekben (ahogy Mindszenty említette), zsánerdalokon, ivónótákon vagy vőfélyrigmusokon, mint a „leletszerű”, csak az adatközlőiktől hallott folklór-kuriózumokon; ezért oly értékesek a körjátékok és a párosítók lejegyzései. A többi, nyílt szöveggé megmunkálható műfajjal kétségkívül bátrabban

81 A kötet borítólapján, Sárospatak, Tiszáninneri Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Kt. 1664; STOLL 310. sz. Harsányi István bejegyzése szerint csak 1914. aug. 11-én, Katona György ajándékaként, Heg[e]dűs László könyvtárából került a református kollégium könyvtárába. Ez nem is csoda, hiszen nem ott keletkezett, ráadásul katolikus papi személytől való.

82 Csörsz Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, Bp., Argumentum, 2009 (Irodalomtörténeti Füzetek, 165), 21, 27 stb.

jártak el a literátus szöveggazdák. Hangsúlyozom: azért teheték ezt, mert önmaguk is részesei voltak a hagyománynak.

Erdélyi János jóformán szabad kezet kapott tőlük: „Az írási és a versekben létező hibák javítását az ügyes szerkesztő úr – nézete szerint javíthatja.”⁸³ Az általuk érvényesnek és véglegesnek tekintett szövegállapot ugyanis végül Erdélyi piros ceruzájába ütődött, aki más szempontok szerint rostálta végig az anyagot, ám módszerei valójában alig tértek el az elődökétől. Így vall alapelveiről az első kötet előszavában:

Szerkesztésre nézve ennyit jegyzek föl: sok dal lesz itt, melyet senki nem hallott úgy, mint általam közöltetnek, mert némelyik három, sőt négyből is van összerakva, a különböző beküldések szerint. Ez más-nem is lehet. Mert mint egyik beküldő, Gyurinka Antal ur írja „az ilyen dalokat egyik elkezdi, és a hány danolja, mind bővíti ujjakkal“ miből természetesen [!] következik, hogy a különféle beküldést szabad-is, lehet is össze-olvasztani.⁸⁴

Látni fogjuk: Erdélyi ezt nem érzi ellentmondásnak azzal a szigorú törekvéssel, hogy úgy mutassa be a népdalokat, ahogy azok a nép száján élnek. Homérosz eposzaira és a *Kalevalára* hivatkozik, amelyek szintén csak kompilált, idealizált szöveggként maradtak fenn. Saját szövegjavításait természetes dologként tárja az olvasó elé, s megjegyzi, hogy még utólag is korrigált egyes szövegeket a később beérkezett kéziratok nyomán,⁸⁵ sőt később, a *Válogatott Magyar Népdalok* szerkesztésekor (1857) szintén ezeket a módszereket követte.⁸⁶ Ha olvasóinak kritikai észrevételei volnának, arra biztatja őket, hogy ezeket írják meg a Társaságnak. Sok gyűjtő ismét tollat ragadott, s új küldeményeikben reflektáltak a kötetekben olvasott változatok épségére, kibővítették őket, sőt akadt köztük, aki a szétválasztott s egymástól messzire került strófákat is felfedezte a kötet különböző pontjain. Sokan ekkor határozták el, hogy beküldik gyűjteményüket. Édes János református papnak például maga Tompa Mihály mutatta meg az I. kötetet, s úgy látta: van még olyan szövege, amit nem közöltek, kiegészítve apjának, Édes Gergelynek, „a múlt század költőjének” verseivel.⁸⁷

A kiadott szövegekhez való viszonyulás nem mindig harmonikus, talán épp a nyomtatott betű megkülönböztetett státusza miatt. Gaborják Ádám találó szavaival: „a feltételezett kritikusok nem voltak képesek a közölt szöveget (sőt saját variánsukat sem) variánsként, változatként olvasni, hanem a saját kész és lezárt variánsukat kívánták a másik helyére szöveggként beírni”.⁸⁸ Kelecsényi Pál levelét idézi: „az [...] ország-szerte ösmeretes ugynevezet országos dalokat nemjő össze-vissza hanyini másokkal vegytanilag összekeverni, egybe vegyéteni: mert azok ösmeretessek, az ösmeröst nem

83 *Magyar Mihály küldeménye*, MTAK RUI 8r 206/96, címlap.

84 NM 1, XI–XII (a sajtóhibákat javítottam); K. POSONYI, *i. m.*, 184.

85 „Voltak helyek, melyeket a kéziratokból másképp olvasni, mint a hogy kinyomattak, vagy nem tudtam, vagy nem mertem, de későbbi, mind e mai napig folyt, beküldésekből tisztába hoztam.” NM 1, XII.

86 GABORJÁK, *i. m.*, 292.

87 MTAK RUI 8r 206/126.

88 GABORJÁK, *i. m.*, 282.

szeretjük ha képét változtatja [...]”⁸⁹ Kelecsényi József kényes esetéről Gönczy Monika tanulmányából⁹⁰ értesültünk. A nyitrai nemes már az 1830-as években részt vállalt a gyűjtésben, a *Népdalok és mondák* első kötetének pedig egyik legaktívabb beküldője volt. Az Erdélyinél kiadott variánsok minőségén azonban megütközött, ezért beszüntette küldeményeit, ugyanakkor a saját I. kötetébe kézírásos oldalakat kötetett be, rajtuk számtalan variánssal, prózai megjegyzésekkel és egyéb adalékokkal, egészen 1866-ig.⁹¹ Erdélyi szerkesztői módszerét elhibáztottnak tartotta a kompilációs technika, a magyar hagyománytól való idegenség, a nyugati elméletek nyomán kialakított kötetrend, a másodkézi forráshasználat stb. miatt, őt magát pedig hiúsággal vádolta (amiért elhallgatja a valódi gyűjtők érdemeit), sőt haszonsésszel is meggyanúsította.⁹²

A vádak súlyosak ugyan, de érdekes módon inkább a modern folklorisztika elveit idézik (no meg egy önmagát mellőzöttnek érző felvidéki gyűjtő világlátását), semmint a korabeli általános felfogást. Feltehetőleg Kultsár, Toldy, Romy és Kecskeméthy Csapó, sőt maga Kelecsényi is ugyanígy dolgozott anyagán. Ki óvatosabban, ki határozottabban, de sohasem hagyták beavatkozás nélkül az általuk kiadott népdalokat. Erdélyi módszerei – az intézményi háttéren, a minden eddiginél bővebb válogatás lehetőségén és a szerkesztő esztétikai ismeretein túl – nem sokban különböznek a korábbi évtizedek vagy akár évszázadok magyar közköltészeti forrásait gondozó szöveggazdákétól. Ha jobban meggondoljuk: valójában az egész magyar társadalom hasonló módon viszonyult mindenfajta folklórszöveghez – a közköltészethez és a falusi néphagyományhoz egyaránt –, hiszen ezek kívül estek az eredeti, önelvű irodalom körén.

Fontos, hogy ezt a verhasználati módszert századok óta közösségi identitások erősítik. Erdélyi János megszólított gyűjtőköre éppúgy a vidéki magyar értelmiséget takarja, mint akikhez Révai és Kultsár felhívásai szóltak.⁹³ Ők zömében a hazai kollégiumokban tanultak, s így jelentős közköltészeti ismereteik és élményeik voltak. E közönség jó része tehát könnyen azonosult e közlési elvekkel, hiszen sokak polcán vagy padlásán sorakoztak ugyanilyen kéziratok ifjúkorukból, avagy szüleik-nagyszüleik örökségéből. A „tulajdonlott szöveghez”, a nyílt szöveghez mindig dinamikusan és interaktívan viszonyul a közönség. Egy ilyen alkotás valóban a népé, amelyhez a közreadó és az olvasó is hozzácsorolja magát.

A népdal és a közdal láthatólag még ekkor sem a tudományos vizsgálódás tárgya – nincs is hozzá még módszertan, s az objektivitás föl se merülhet. A gyűjtők buzgalma az azonosságnak, S. Varga Pál szavával a „hagyományközösség”-nek szól, amelyhez

89 Uo., 293.

90 GÖNCZY MONIKA, *Variációk egy témára: Erdélyi János: Népdalok és mondák I. – Kelecsényi József kézíratos gyűjteménye a Debreceni Egyetem kézirtárában = „Et in Arcadia ego”: A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk. DEBRECZENI ATTILA, GÖNCZY MONIKA, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005 (Csokonai Könyvtár, 36), 468–480.

91 STOLL 1409. sz. A II. kötethez Kelecsényi József már csak egy küldeménnyel járult hozzá, a III.-hoz egygyel se. GÖNCZY, *i. m.*, 476–477. Rokona (talán testvére?), Kelecsényi Pál azonban továbbra is küldte értékes nyitrai szövegeit, s ezeket Erdélyi szívesen közölte.

92 A kifogások részletes elemzése: Uo., 478–479.

93 KERÉNYI, *Pest vármegye...*, *i. m.*, 237.

e gesztussal ki-ki látványosan hozzájárulhat. A beküldők önmagukból, a saját múltjukból adhattak valamit – inkább a Hazának, mintsem a tudós folklorisztikának, amely később számon kéri a feljegyzési-gyűjtési adatok fogyatékosait Erdélyin. A másodkéziség átka, hogy a közreadó valóban nem ismerte személyesen a dalokat éneklő vagy tollba mondó falusi-mezővárosi embereket. A kéziratok egy része, mint láthattuk, *primer* forrás (saját használatra készült dalszövegtár), illetve azok másolata, tehát nem gyűjtő célzattal írták össze, hanem egy saját repertoárt, esetleg egy családi, kisközösségi dalkészletet rögzítenek. Erdélyi hamar átlátta ezt, de azt is, hogy e mikro-közösségi nézőpontot épp az országos gyűjtés kiterjedtsége ellensúlyozhatja. Ez akkor is jelentős, ha a nagy, szisztematikus merítés helyett valójában csak lokális érvényű szövegváltozatok tömege érkezett az íróasztalára. A beküldött anyag zömét mindig *egy adott hagyományszituáció forrásának* tekinthetjük, amely önmagában nem utalt az egyes alkotások népköltési „életére”, más közösségekben megfigyelhető variálódására – vagy csak annyiban, hogy a népbe minden éneklő és verskedvelő beletartozik, a dalok pedig néha összevethetők a rokon jellegű kéziratokban.

Erdélyi nem tehetett mást: személyes részt vállalt a hagyományláncban.⁹⁴ A személyessé tétel legadekvátabb útjának az tűnt, ha úgy bánik a beérkezett dalokkal, mint szeretett sárospataki kollégiumának diáksága, köztük ő maga, aki már Patakon jeleskedett a dalszerzésben, a dallamtársításban („ráfogó modor”), tehát jól ismerte a közköltészet mozgásterét.⁹⁵ Saját, költői és tudományos szempontokat is követő módszerével vette gondozásba a szövegeit, tüzetesen átvizsgálta és végigválogatta anyagát. Rokonszenvét a kéziratokba vastag piros ceruzával beírt + jelek, néha szerzői attribúciók vagy egyéb széljegyzetek örökítették meg. A beérkezett dalokba csak ritkán javított bele, de egyetlen vonallal áthúzta a nem kellő vagy nem tetsző strófákat.⁹⁶ A források ezáltal megőrizték a szövegek kiinduló állapotát. Nem minden megjelölt népdalt közölt végül, de láthatólag ezeket tekintette bázisnak, esetenként pedig az egykori kezdőstrófát egy másik szöveg belső szakaszaként „hasznosította”. A tetszetős sorokat, „sajátságos népkifejezés”-eket⁹⁷ megjelölte, s azt is, ha „külön”,⁹⁸ szétválasztva közlendő a szöveg. Széljegyzetekkel utalt arra, hogy egy sorpár „jellemző”, „fürges dal”, néha műfajokra („románcz”, „bordal”), néha szerzőkre: „Cz[uczor]”.⁹⁹

94 Ennek ellentmondásait, tudósi-költői szerepkonfliktusait kiválóan érzékelteti GABORJÁK Ádám: „A szerkesztő tehát egyszerre kíván fellépni népi dalnokként, a kollektíva egyfajta »személytelen« szerzőjeként, a közösségi hagyományok médiumaként, aki nem birtokosa a megnyilatkozásainak, és autonóm szövegek szerzőjeként, illetve tulajdonosaként.” *I. m.*, 297, lásd még *uo.*, 308–314.

95 Többször mentegetőzik, hogy a dallamok kiadása itt nem lehetséges, holott tisztaban volt vele, hogy önmagukban a szövegek kiadása nem képes a népdal-élmény közvetítésére. E kompromisszumról, a szövegkiadás „rovargyűjtemény jellegéről” lásd *pl. uo.*, 297.

96 *Pl. Pajor István küldeménye Nógrádból*, MTAK RUI 8r 206/17.

97 A fenti kifejezések forrása: Szőke István köröstarcsai (Békés m.) iskolatanító gyűjtése, amelyet Szakál Lajos küldött be (MTAK RUI 8r 206/19).

98 *Pl. Bátty Károly kecskeméti református tanító küldeménye* (1844), MTAK RUI 8r 206/31, 8b: „Esik eső a mezőre szint úgy düll” (a 2. strófa után piros vízszintes vonal, a margón: „külön”) – de minden strófa + jellel szerepel. Erdélyi sajnos egyik részletet sem közli.

99 Gyurinka Antal küldeményében viszont tévesen jelöli Czuczorénak a *Bort ittam én, boros vagyok* kezdetű

X.
*Sziasat a bolos kedőn,
 Gharagoril sém a szeretőm,
 Verj meg az én pisenem,
 Més áthalodit ellenem.*

XI.
*+ Három bolos rormarin fűl,
 Mind bolond ki leányhoz jár,
 És a menyesebéhez járól,
 Minden éjjel vele halol.*
kioldón
*+ Szonnyes ingem, szonnyes gatyám,
 Mentészen lálit anyám,
 Anusok fája, sinus hamuja,
 Anuson hivél megszapulja.*
*+ A kúnel sinuson rördjé,
 Szonnyes inge és gatyája,
 Més ki rördsam légyen úfika,
 Ajárd elős foly a fűsda.*

Részlet Békásy József gyűjtéséből, Erdélyi jegyzeteivel

A közköltészet és a paraszti folklór egyaránt hajlamos a kontaminációra, főleg bizonyos műfajokban, ezzel Erdélyinek is szembesülnie kellett, ahogy a két hagyomány határvidékéről való forrásokat böngészte. Amikor egy-egy szakaszt kihagyott, avagy a régiokról leválasztva, külön közölte őket, többnyire ennek a tendenciának próbált ellenállni, s műfajilag-tematikailag tisztább strófalánccokat hozott létre¹⁰⁰ – az újraszerkesztéssel azonban ugyanúgy beavatkozott a szövegek életébe, mint bármely szöveggazda. Gaborják Ádám a korabeli bírálók nézőpontját kutatva joggal hasonlítja Erdélyit az alkimistához, aki az összetevők újrendezésével végső soron új szövegek születését segíti.¹⁰¹ A dalok átszerkesztése által tehát Erdélyi nem annyira a szóbeli népköltészet működését modellezi, hanem a

közköltészet (s mögötte az önelvű literatúra) kompozíciós igényeit igyekszik érvényre juttatni; különösen az I. kötetben, mivel a folytatásban már jóval engedékenyebb volt az összeénekelte változatok iránt.¹⁰² Mint Gulyás Judit is felhívja rá a figyelmet,¹⁰³ a meseközléseknél elég híven ragaszkodott a beérkezett szövegekhez; költői-énekszerzői intencióit láthatólag inkább a verses anyagon érvényesítette.

A margóra írt üres karika általában szépirodalmi szövegeket jelöl. Az egyébként jól tájékozott Erdélyi egy alkalommal téved, amikor Csokonai-versként jelöli meg a *Ha bort iszom, vidor vagyok* kezdetű anonim bordalt – Szeberényi Lajos 1844. évi küldemé-nyében még töredékesen is így azonosította,¹⁰⁴ majd ekként is publikálta.¹⁰⁵ Mentéségére szóljon, hogy a közvélekedést adta írásba ezzel; Arany János hasonlóképp tulajdonította a *Vigan élem világomat* – talán épp Erdélyit követve¹⁰⁶ – Pálóczi Horváth Ádámnak.¹⁰⁷

dal ottani változatát, ez ugyanis közköltészeti vándorstrófák füzére. MTAK RUI 8r 206/51. VII. sz.

100 K. POSONYI, i. m., 184.

101 GABORJÁK, i. m., 294.

102 Vö. K. POSONYI, i. m., 184–185. Áthidaló megoldásként Erdélyi gyakran egymás után közölte a szétszedett strófákat, így az olvasó voltaképp a kiinduló szövegváltozatba is bepillantatható. Ezzel tehát a modern folklorisztika szövegfogalma, a leletszerűség szempontja is némi teret kapott. Uo., 186.

103 GULYÁS, i. m.

104 *Csókkal végzem az életem... = Népdalok Maglód és Pécel tájkáról* (1844) MTAK RUI 8r 206/28, 5. sz.

105 NM 2, 479. sz.

106 NM 2, 477. sz.

107 Arany János *dalgyűjteménye* (1874), II. 8. sz.

A finomabb ízlésű, polgári közönségre számítva Erdélyi a kéziratokhoz képest mindig kerüli a szókimondó, trágár vagy obszcén részleteket, még a korhelydicsekvéseket is megrostálta. A szárnyát bontogató puszta romantika ellenére – nyilván a cenzúrától tartva – jórészt mellőzte a deviáns tematikát: a betyár- és rablóballadákat, rabénekeket, a kivégzés előtti búcsúverseket, holott a beérkezett anyagból ezek sem hiányoztak. A rebellis, történeti műfajok iránt viszont érzékenyen viseltetik; a *Nemzeti dalok* fejezeteiben és a katonadalok között is szép számmal közöl emlékeket a kuruc vonatkozású versekből,¹⁰⁸ a 18. század nemesi közköltészetéből, népinek egyáltalán nem nevezhető, de hajdan közismert politikai dalaiból. 1848-ban a *Szabad Hangok* című kiadványban épp ő lett a *Rákóczi-nóta* első magyarországi kiadója.¹⁰⁹

Kríza János vagy Vikár Béla, Bartók és Kodály eredményei felől visszatekintve egyértelmű, hogy a reformkor még nem hozza felszínre a magyar népköltészet külső szemlélők-kutatók elől elrejtettebb műfajait (ballada, gyerekjáték, sirató, imádság stb.), Erdélyi mégis igyekszik ízelítőt adni belőlük, bár fontosságukhoz képest szűkmarkúbban. A folklór nyilvánosabb, épp ezért közköltészeti hatásoknak jobban kitett műfajait (lakodalmi és szokásdalok, katonadalok, mulató- és táncnóták, didaktikus költészet) annál részletesebben visszakereshetjük a kötetekben; ezek stíluszintjét, a paraszti hagyomány többrétegű vonásait nyilván a közreadó is jól ismerte.¹¹⁰ Az autchtion paraszti folklór legnagyobb arányban a szerelmi dalok közt képviselteti magát, bár ezek közt is bőven akadnak literátus eredetűek.¹¹¹ Más kérdés, hogy a források által közvetített *személyes* szöveghasználat, amelyhez szerkesztőként Erdélyi is csatlakozik, sajátos ellentétpárt alkot a leendő néprajztudomány és etnomuzikológia sokkal mélyebbre tekintő, analitikus szemléletével. Ez utóbbi sokáig mégis csak izolált, mesterseges előadás-pillanatokot tudott megörökíteni – a „nadrágos emberek” fonográfjába vagy kottajegyzeteibe éneklő, kontextusból kiemelt *adatközlőkkel*. Ilyen értelemben Erdélyi antológiái legalább az értelmiségi dalkedvelők affinitását jól dokumentálják, míg számos későbbi, szakszerű gyűjtés csupán a fonográfhenger időkereteihez vagy a ki-kihagyó emlékezetű énekeshez igazodik.

Szűrőpróbaszerűen összevettem a kéziratok 50–60 jellegzetes szövegét a nyomtatott kiadásban szereplővel.¹¹² Rögtön szembetűnik, hogy Erdélyi egyes küldeményekből tömörszerűen emelt át szövegfüzéreket az adott műfaji fejezetbe, például Mindszenty Dánieltől, Csomortáni Mike Simontól (a II. kötet *Székely dalok* című ciklusa első felét¹¹³),

108 *A Hol vagy te most, nyalka kuruc* kezdetű satirikus szövegcsalád kapcsán SZIGETI Csaba közölt esettanulmányt, Erdélyi kiadását és forrásait is elemezve: *A nyalka kuruc Szombathelyen (Képzettörténeti tanulmány)*, Vasi Szemle, 68(2014)/1, 75–93.

109 Korábban csak külföldön, kotta alá írt szöveggel jelent meg nyomtatásban e rebellis panaszének. A szövegcsalád történetéről bővebben: *Közköltészet 3/A: Történeti és társadalmi költészet*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas–Editio Princeps, 2013 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 14), 10. sz.

110 K. POSONYI, *i. m.*, 189.

111 *Uo.*, 190.

112 A túl közismert szövegeknél egyelőre szinte lehetetlen megállapítani, melyik beküldött anyagból emelte be, ezért viszonylag ritkább variánsokat hasonlítottam össze.

113 Róla, ill. a *Népdalok és mondák* székely eredetű szövegeiről és azok forrásairól bővebben: OLOSZ, *i. m.*

Fábián Gábor aradi táblalabírótól,¹¹⁴ a szegedi piarista tanár, Tóth János kéziratából, a pápai Baki Gábor és a tiszavezesenyi Pécsi István gyűjtéséből.¹¹⁵ *A dalok vidékeit* böngészve is felfigyelhetünk rá, hogy gyakran kerültek egymás mellé azonos korú, kontextusú vagy azonos vidékről származó népdalok. A beavatkozások többsége valóban javítás, néha szépítés, egyes archaizmusok köznyelvire változtatása. Ezek státusza néha vitatható, de akadnak egyértelmű hibák is. A hidasjáték felsőireghi lejegyzésében például Erdélyi már az első sorban figyelmen kívül hagyja a kézirat bejegyzéseit, így elcsúszik a szereposztás.¹¹⁶ Máskor viszont valóban javít a beküldött szövegen, például az indokolatlan eufemizmus másoknál zavarja. Amikor Udvardy János így idézi a közkedvelt táncnótát: „Csipd meg bogár a’ fejit / Vörös hangyák a’ kezit”, Erdélyi helyesbíti a rím-szavakat a megszokott *seggit* és *tökít* alakokra.¹¹⁷ Stílusos, szerkesztői beavatkozásait érdemes lenne önálló tanulmányokban vizsgálni, az immár halaszthatatlan kritikai kiadáshoz kapcsolódva.

A fentiek rávilágítanak arra az összetett folyamatra, amelyet Erdélyi kötetei közvetítenek. A populáris kultúra és a tudományos nézőpont opozíciója helyett itt a működő hagyományláncok tanúi lehetünk. A *Népdalok és mondák* minden újszerűsége ellenére sem a folklorisztika felől nézve legbeszédesebb, sokkal inkább a népdalokkal vegyes magyar közköltészet legnagyobb antológiájaként, amely a 18. század végétől több mint 60 év országos terméséből válogat a peremterületektől az ország középső vidékeiig. A hatalmas vállalkozás lezárja a Révai–Kultsár-korszakot, betetőzi a váci és pataki zsebkönyvek, Kecskeméthy Csapó és a Tudós Társaság törekvéseit: *a közkézen forgó, közköltészeti dimenzióban élő magyar verskincs együttes kiadását*. Ez tökéletesen beleillik a nagy német előd: *A fiú csodakürtje*, illetve a szlovák Kollár és a *Slovenské spevýt* kiadó Matica Slovenská munkaközössége, továbbá a cseh Rittersberk, Čelanovský és Erben, a morva Sušil és Bartoš, a szlovén Štrekelj és a lengyel Kolberg műveinek sorába, s mintául szolgált a 19. századi magyar népköltési és zenei antológiáknak (Mátray, Színi, Bartalus stb.), de a népiesség iránt érdeklődő íróknak is.¹¹⁸ A bekerült, valódi népköltési anyag viszont teljesen új szempontokat is felvetett, amelyeknek Erdélyi csak később tudott megfelelni. Kreativitását és nyitottságát jelzi, ahogyan az álláspontja egyre közelebb került a folklorisztikáéhoz.¹¹⁹ Ám ne feledjük: a *Népdalok és mondák* köteteit még mindenekelelt az aktív irodalommal való ihletközösség megteremtésének szánta: „íratok a magatok közönségének úgy, mint a népdal van írva a magáénak”.¹²⁰

114 STOLL 612. sz. (MTAK RUI 8r 206/98). A kísérőlevél szerint Fábián Gábor a diákkori pápai kéziratából másolta ki s küldte el Erdélyinek mindazt, amit odailőnek érzett. Innen származnak például a II. kötet 346–352. sz. dalszövegei.

115 Baki Gábor (1844) és Pécsi István (1846) küldeményeinek anyagának beépítéséről és átszerkesztéséről lásd TARI Lujza, *Szövegösszevonas és tiszta szövegközlés a Népdalok és mondákban = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2014 (megjelenés előtt).

116 *Zerpák Antal küldeménye* (1844), MTAK RUI 8r 206/30, 17a–19a; vö. NM 1, 408. sz.

117 *Udvardy János gyűjtése* (1832), MTAK RUI 8r 206/50, 146. sz.

118 K. POSONYI, *i. m.*, 191.

119 Erről bővebben: KÜLLÖS, *i. m.*, 601, 605 stb.

120 ERDÉLYI János, *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból* (1855); idézi K. POSONYI, *i. m.*, 191.